ธรรมฤษฎี

สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระราชวราลังการ (พิมพ์ ถามวุฑฺโฒ)

รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา มมร.

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

๒๕ ธันวาคม ๒๕๓๙

ธรรมฤษฎี

สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระราชวราลังการ (พิมพ์ ถามวุฑฺโฒ)

รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา มมร.

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

๒๕ ธันวาคม ๒๕๓๙

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๒๘๔๑๙ **สำนักพระราชวัง**

19 พฤศจิกายน 2539

พระราชทานเพลิงศพ พระราชวราลังการ (พิมพ์ ถามวุฑฺโฒ) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบุรณศิริมาตยาราม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

วันพุธที่ 25 ธันวาคม 2539 เวลา 14.00 น. เชิญหีบศพขึ้นรถวอประเทียบจากวัดบุรณศิริมาตยาราม ไปยังวัดมกุฏกษัตริยาราม หยุดรถเชิญหีบศพเวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา 17.00 น. พระราชทานเพลิง.

บุญสม พิมพ์.

ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระราชวราลังการ (พิมพ์ ถามวุฑฺโฒ) เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้และเจ้าพนักงานที่มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

คำปรารภ

คณะสงฆ์วัดบุรณศิริมาตยาราม โดยมีพระเทพวราภรณ์ (คณิศร์ เขมวํโส) เจ้าอาวาสเป็นประธาน พร้อมด้วยคณะศิษยานุศิษย์และญาติมิตรของพระราชวราลังการ (พิมพ์ ถามวุฑฺโฒ ป.ธ.๕, ศน.บ., M.A.) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบุรณศิริมาตยาราม และรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย กำหนดขอรับพระราชทานเพลิงศพของท่านในวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๓๙ ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

พระราชวราลังการ มีความเกี่ยวข้องกับสภาการศึกษามหา-มกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มาโดยลำดับ เริ่มเข้าศึกษาชั้นบุรพศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นรุ่นที่ ๑๐ สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาตรี (ศน.บ.) คณะศาสนาและปรัชญา ในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ และได้สมัครเข้าทำงานในมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งนี้ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ในตำแหน่งเจ้าหน้าที่ห้องสมุด และได้ปฏิบัติงานติดต่อกันตลอดมาจนได้รับการพิจารณาเลื่อนตำแหน่งหน้าที่สูงขึ้นตามลำดับ ครั้งหลังสุดดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา ขณะที่รับผิดชอบในตำแหน่งต่าง ๆ ท่านได้อุทิศชีวิตให้กับงานของมหาวิทยาลัยมาโดยตลอด จึงทำให้เป็นที่เคารพรักของพระนักศึกษาของผู้ใต้บังคับบัญชา และเป็นที่ไว้วางใจของผู้บริหารระดับสูง ท่านเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา แม้เมื่ออายุมากแล้ว ก็ยังมีความอุตสาหะ ขอลาไปศึกษาต่อจบปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยไมซอร์ ประเทศอินเดีย และได้อยู่ใน

เพศบรรพชิต อุทิศตนเพื่องานของพระพุทธศาสนาไม่คิดจะลาสิกขาออกไปเป็นคฤหัสถ์ ในรุ่นของท่านนั้นนับว่าอยู่เป็นหลักในพระพุทธศาสนาหลายรูป เช่น พระธรรมวราจารย์ (แบน กิตฺติสาโร) วัดบวรนิเวศวิหาร พระราชสารโมลี (บุญจันทร์ ตุลญาโณ) วัดพระศรีมหาธาตุ, พระราชสารโกศล (สุวัฒน์ ญาณวโร) เจ้าคณะจังหวัดนครพนม, พระสุทธิสารโสภณ (สุจินต์ วิเสสโก) เจ้าคณะจังหวัดหนองบัวลำภู พระครูสุจินธรรมาจารย์ (เสงี่ยม สุจิณฺโณ) วัดปทุมวนาราม เป็นต้น

พระราชวราลังการ เป็นพระที่มีมนุษย์สัมพันธ์ดีมาก ไม่มีความขัดแย้งกับใคร ขณะดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา ก็สามารถประสานกับพระนักศึกษา ได้ดีทุกรุ่นไม่มีความแตกแยกกัน เป็นผู้รับผิดชอบต่อหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมายโดยเฉพาะการนำพระนักศึกษาชั้นปีที่ ๔ ออกไปฝึกอบรมวิชากัมมัฏฐานภาคปฏิบัติในภูมิภาคร่วมกับพระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ ท่านจะไปในฐานะอาจารย์ปกครองคอยดูแลความเรียบร้อย และอำนวยความสะดวกมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๗ จนถึงมรณภาพ

เมื่อท่านมรณภาพลงทำให้มหาวิทยาลัย และวงการพระพุทธศาสนา ขาดบุคลากรที่สำคัญไปท่านหนึ่ง คณะอาจารย์และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัย ได้เป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม อุทิศถวายท่านครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๙

ในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านครั้งนี้ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงได้จัดพิมพ์หนังสือธรรมดุษฎี (บางตอน) ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นธรรมบรรณาการ สำหรับผู้ที่ไปร่วมพิธีพระราชทานเพลิงศพของท่าน คิดว่าคงจะมีผู้ไปร่วมงานครั้งนี้ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์จำนวนมาก จึงได้จัดพิมพ์จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ขออำนาจกุศลบุญราศี ที่พระราชวราลังการ ได้บำเพ็ญคุณงามความดีมาด้วยตนเองตั้งแต่ต้นจนวาระสุดท้ายก็ดี ด้วยอำนาจบุญกุศลที่คณะศิษยานุศิษย์ญาติมิตร ได้ร่วมกันบำเพ็ญอุทิศถวายเจาะจงก็ดี จงเป็นพลวปัจจัยส่งเสริมให้ปฏิสนธิวิญญาณของท่านจงรับทราบแล้ว ไปเสวยความสุขตามคติวิสัยในสัมปรายภพตลอดกาลนานเทอญ.

สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์
๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๓๙

คำประกาศเกียรติคุณ
พระราชวราลังการ (พิมพ์ ถามวุฑฺโฒ)
วิทยาศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

พระราชวราลังการ รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์ เป็นผู้มีความรู้ความสามารถและเป็นนักพัฒนา ไม่เฉพาะแต่งานด้านพระพุทธศาสนาที่ได้จัดตั้งสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย จังหวัดนครปฐม และวิทยาเขตร้อยเอ็ด เพื่อพัฒนาการศึกษาแก่ภิกษุสามเณรในภูมิภาค หากยังได้พัฒนาการศึกษาแก่บุตรหลานของเกษตรกรที่ยากจนในอำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ดอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการจัดหาที่ดินและสร้างอาคารเรียน บ้านพักครูแก่โรงเรียนชุมชนบ้านเหล่าล้อ โรงเรียนเหล่าล้อวิทยาคม ตลอดจนสาขาของโรงเรียนเหล่าล้อวิทยาคม ซึ่งถือว่าเป็นการยกระดับการศึกษาของประชาชนในชนบท และทั้งยังเป็นกำลังสำคัญในการให้คำแนะนำแก่ภิกษุ สามเณร ข้าราชการ เอกชนและราษฎรทั่วไปให้สนใจอนุรักษ์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และสนใจที่จะพัฒนาการเกษตรอันเป็นอาชีพหลักของตน ซึ่งที่กล่าวมาล้วนมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กล่าวสำหรับการพัฒนาทั้งในด้านชุมชนและการเกษตร นับได้ว่าท่านมีบทบาทสำคัญ เริ่มตั้งแต่การพัฒนาพื้นที่ต่าง ๆ ในเขตชนบท อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด จนสามารถแยกออกเป็นกิ่งอำเภอและตั้งเป็นอำเภอศรีสมเด็จได้ในปัจจุบัน เป็นกำลังสำคัญที่กระตุ้นให้ประชาชนตระหนักในประโยชน์ของการปลูกป่า การสร้างสวนป่า การปลูกและใช้ประโยชน์ จากสมุนไพรทั้งในครัวเรือนและเพื่อการค้า เป็นผู้อุปถัมภ์โครงการไม้ธรรมชาติ ไม้โตเร็วและไม้ผลชุมชน ตลอดจนการจัดทำโครงการพัฒนาการเกษตรและคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่นโดยตรง โดยพระราชวราลังการ มีบทบาทและเป็นกำลังสำคัญในการสนับสนุน และประสานงานกับประชาชนในเขตอำเภอศรีสมเด็จ กับหน่วยราชการและเอกชนทุกระดับ เพื่อจัดตั้งสถานีทดลอง และฝึกอบรมเกษตรกรรมร้อยเอ็ดของคณะเกษตรศาสตร์ ทำให้คณะฯ ได้มีสถานที่ฝึกปฏิบัติงานของนักศึกษา มีสถานที่สำหรับวิจัยและทดลองงานด้านเกษตรของอาจารย์ และมีสถานที่ฝึกอบรมความรู้และวิทยาการแผนใหม่ ตลอดจนการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีการเกษตรแก่ราษฎรและเจ้าหน้าที่ของรัฐในหน่วยงานต่าง ๆ และทั้งยังมีบทบาทในการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง ให้แก่ราษฎรและสภาตำบล โดยเน้นให้เข้าใจบทบาทของมหาวิทยาลัยขอนแก่น ในการพัฒนาการเกษตรชนบท ทำให้คณะฯ ได้รับความร่วมมือด้วยดีในการจัดตั้งและพัฒนาสถานีฯ

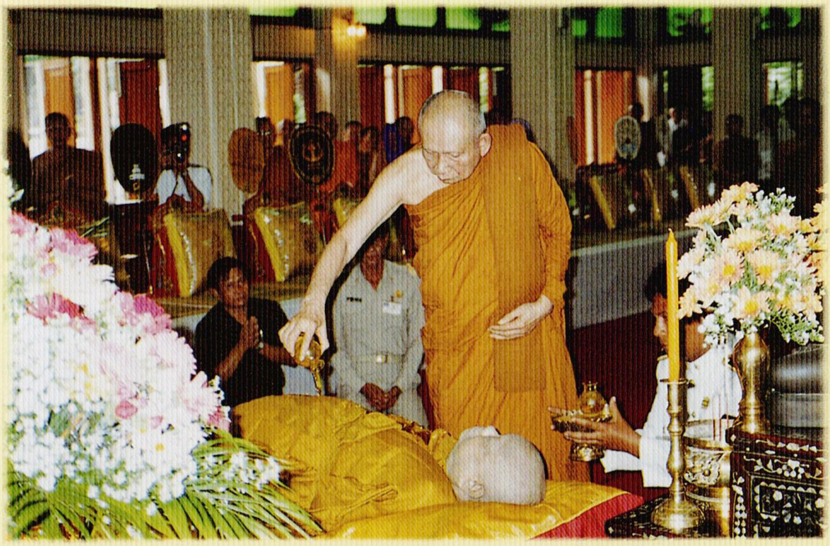
ด้วยเกียรติประวัติและความสามารถ ตลอดจนการดำรงตนอยู่ในสมณเพศที่ดีงาม กอปรกับการอุทิศตนเพื่อการพัฒนาการเกษตร

และการบริการวิชาการแก่ชุมชนมาโดยตลอด นับได้ว่าพระราชวราลังการ เป็นนักพัฒนาและสรรค์สร้างประโยชน์ให้แก่มหาวิทยาลัยขอนแก่น และภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยแท้จริง สมควรได้รับยกย่องให้ได้รับ พระราชทานปริญญาวิทยาศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาเกษตรศาสตร์ เพื่อเป็นเกียรติประวัติสืบไป.

พระราชวราลังการ (พิมพ์ ถามวุฑฺโฒ)

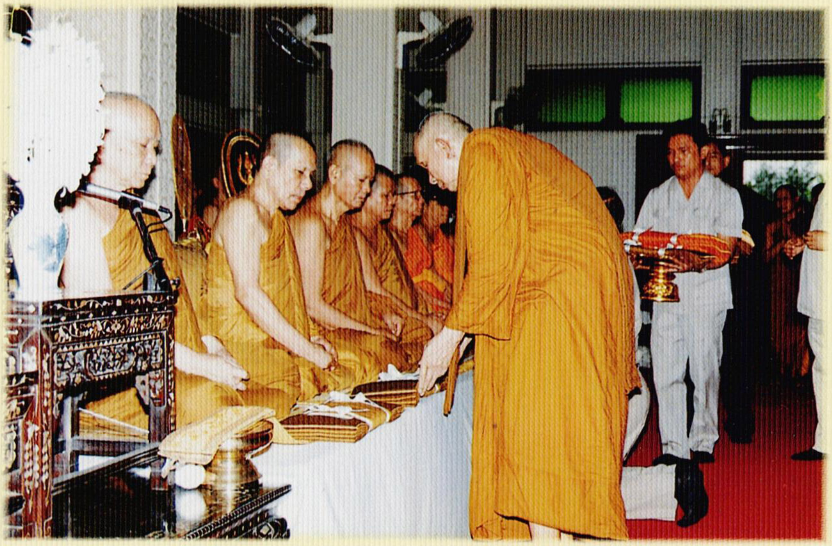
พ.ศ. ๒๔๗๐ - ๒๕๓๙

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช
เสด็จทรงสรงน้ำศพ พระราชวราลังการ

พระธรรมปัญญาจารย์ อธิการบดีมหามกุฏราชวิทยาลัย
สรงน้ำศพ พระราชวราลังการ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช
ทรงทอดผ้าบังสุกุลปากหีบ

พระนักศึกษา มมร. ทยอยกันเข้ากราบ
สรงน้ำศพพระราชวราลังการ

ประวัติสังเขป
พระราชวราลังการ (พิมพ์ ถามวุฑฺโฒ)
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบุรณศิริมาตยาราม กรุงเทพมหานคร
รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา มมร.

ชาติภูมิ

พระราชวราลังการ นามเดิม พิมพ์ นามสกุล ไพรวิจารณ์ เกิดเมื่อวันเสาร์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ ณ บ้านเหล่าล้อ หมู่ที่ ๗ ตำบลศรีสมเด็จ อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด นามโยมบิดาชื่อ นายพรม ไพรวิจารณ์ นามโยมมารดาชื่อ นางอ่อน ไพรวิจารณ์ มีพี่น้อง ๖ คน คือ

๑. พระราชวราลังการ (มรณภาพ)
๒. นางสุธรรมา ประวันเนย์
๓. นางดี ไปพบ
๔. นางทองมี สวัสดิผล
๕. จ.ส.อ.ดำรงค์ ไพรวิจารณ์ (ถึงแก่กรรม)
๖. นายปราโมทย์ ทิพยนัด (ไพรวิจารณ์)

การศึกษาเบื้องต้น

เมื่ออายุได้ ๗ ขวบ ได้เข้าเรียนชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนวัดบ้านเหล่าล้อ ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำหมู่บ้าน ปัจจุบันคือ โรงเรียน

ชุมชนเหล่าล้อ (พิมพ์คุรุราษฎร์บำรุง) ตำบลศรีสมเด็จ อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๔

อุปสมบท

เมื่ออายุได้ ๒๒ ปี ได้อุปสมบทที่พระอุโบสถวัดบุรณศิริมาตยาราม แขวงศาลเจ้าพ่อเสือ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร โดยมีพระเทพญาณเวที (ภา ยติกเถระ) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูศิริปัญญาภรณ์ เป็นพระกรรมวาจารย์ พระครูถาวรศีลวัฒน์ (เริ่ม นนฺทิโย) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ (ภายหลังได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ พระอุดมศีลคุณ)

การศึกษา

พ.ศ. ๒๔๙๖	สอบได้ น.ธ.เอก สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร
พ.ศ. ๒๔๙๘	สอบได้ ป.ธ.๓ สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร
พ.ศ. ๒๔๙๙	สอบได้ ป.ธ.๔ สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร
พ.ศ. ๒๕๐๓	สอบได้ ป.ธ.๕ สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร
พ.ศ. ๒๕๑๐	สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาตรี (ศน.บ.) จากสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๑๒	ได้ผ่านการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ จากสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ในความอุปถัมภ์ของมหาเถรสมาคม

พ.ศ. ๒๕๑๙ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท สาขาปรัชญา จากมหาวิทยาลัยไมซอร์ ประเทศอินเดีย

หน้าที่การงาน

พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นกรรมการสนามหลวงแผนกธรรม

พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระธรรมฑูตพิเศษสายที่ ๕ ประจำจังหวัดร้อยเอ็ด

พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าหน้าที่ห้องสมุด สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้รับพระบัญชาแต่งตั้ง เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวงวัดบุรณศิริมาตยาราม (พระอารามหลวง)

พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นกรรมการสนามหลวงแผนกบาลี

พ.ศ. ๒๕๑๖ – ๒๕๑๘ ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ดูแลพระนักศึกษาไทย ที่ศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยไมซอร์ ประเทศอินเดีย

พ.ศ. ๒๕๑๙ ได้รับพระบัญชาแต่งตั้งเป็นรองเลขาธิการฝ่าย-กิจการนักศึกษา สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๒๖ ได้รับพระบัญชาแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ประเภทวิสามัญ

พ.ศ. ๒๕๒๙ ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการประสานงานสร้างพุทธอุทยานผาน้ำย้อย อำเภอหนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด

พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้รับพระบัญชาแต่งตั้งเป็นรองอธิการบดีฝ่าย-กิจการนักศึกษา (เดิมเรียกว่ารองเลขาธิการ) สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๓๗ ได้รับแต่งตั้งเป็นอนุกรรมการคณะธรรมยุต แผนกพระธรรมฑูตสายต่างประเทศ

ด้านสังคมสงเคราะห์

พระราชวราลังการ มีความผูกพันธ์กับชนบทตลอดมา ดังจะเห็นได้จากการที่ท่านช่วยเหลือด้านการศึกษา โดยเฉพาะโรงเรียนบ้านเหล่าล้อซึ่งเป็นโรงเรียนในหมู่บ้านของท่าน และห่างไกลความเจริญจึงได้ดำเนินการติดต่อประสานงานจัดหาทุนไปพัฒนาโรงเรียนและวัดดังนี้.-

พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นผู้ดำเนินการจัดการสร้างศาลาการเปรียญ วัดบ้านเหล่าล้อ อ.ศรีสมเด็จ จ.ร้อยเอ็ด ขนาดยาว ๒๗ เมตร กว้าง ๑๒ เมตร สิ้นค่าก่อสร้าง ๘๐,๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๕๑๐ เป็นผู้ดำเนินการสร้างอาคารเรียนโรงเรียนชุมชนบ้านเหล่าล้อ (พิมพ์คุรุราษฎร์บำรุง) ร่วมกับคณะกรรมการหมู่บ้านจัดหาที่ดิน ๓๒ ไร่ สร้างอาคารเรียน ๒ หลัง หลังแรกเป็นแบบ ป.๑ ฉ ขนาดกว้าง ๙ เมตร ยาว ๔๕ เมตร ราคา ๒๕๐,๐๐๐ บาท ได้รับงบประมาณจากรัฐบาล

๑๕๕,๐๐๐ บาท อีก ๙๕,๐๐๐ บาท ได้จาก ผู้มีจิตศรัทธาบริจาคทั้งในกรุงเทพ และชาวบ้านเหล่าล้อ หลังที่ ๒ แบบ ป.๑ ฉ ๔ ห้องเรียน ราคาประมาณ ๑๔๐,๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นผู้ดำเนินการจัดสร้างบ้านพักครู ๒ หลัง ๒ ชั้น ๒ ห้องนอน ราคาหลังละ ๗๐,๐๐๐ บาท

– เป็นผู้ดำเนินหาทุนสร้างสถานีอนามัยชั้น ๒ บ้านศรีสมเด็จ ขนาดกว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๑๗ เมตร สิ้นค่าก่อสร้างประมาณ ๖๐,๐๐๐ บาท ทั้ง ๒ รายการ ได้อาศัยแรงงานจากราษฎรในหมู่บ้านใกล้เคียงบริจาคไม้และแรงงานได้รับความอุปถัมภ์จากหลวงปู่ศรี (พระราชสังวรอุดม) วัดหนองป่ากุง

พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นผู้ดำเนินการจัดสร้างโรงฝึกงานของโรงเรียน ขนาดกว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๒๗ เมตร สิ้นค่าก่อสร้าง ๔๕,๐๐๐ บาท

– ดำเนินการสร้างห้องประชุมโรงเรียนบ้านเหล่าล้อ (พิมพ์คุรุราษฎร์บำรุง) ขนาดกว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๒๗ เมตร สิ้นค่าก่อสร้างประมาณ ๑๕๐,๐๐๐ บาท ชาวบ้านได้ช่วยกันบริจาคไม้และแรงงาน ส่วนค่าวัตถุก่อสร้างได้ทุนจากคณะผ้าป่าจากกรุงเทพฯ

- เป็นประธานกรรมการจัดหาที่ดินสร้างโรงเรียนประถมเป็นเอกเทศ ในเนื้อที่ ๓๒ ไร่ ราคาไร่ละ ๑๐,๐๐๐ บาท
- เป็นประธานกรรมการจัดหาที่ดิน และอุปถัมภ์ในการสร้างโรงเรียนเหล่าล้อวิทยาคม อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด ร่วมกับคณะกรรมการการศึกษาและกรรมการหมู่บ้าน ได้ที่ดิน ๑๒๐ ไร่ ราคาไร่ละ ๑๐,๐๐๐ บาท ขณะนี้เป็นโรงเรียนขนาดใหญ่ มีอาคาร ๒ หลัง โรงฝึกงาน ๕ หลัง โรงอาหารและอาคารประกอบอื่น ๆ อีกหลายหลัง ต่อมาทางราชการได้ยกเป็นโรงเรียนประจำอำเภอเปิดสอนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นผู้ประสานงานกับทางราชการ ในการจัดตั้งกิ่งอำเภอศรีสมเด็จ โดยแยกจากอำเภอเมือง ๕ ตำบล และได้รับอนุมัติจากกระทรวงมหาดไทยให้เปิดที่ทำการกิ่งอำเภอชั่วคราว เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๕๓๐ โดยมีรองปลัดกระทรวง-มหาดไทย (นายสมพร กลิ่นพงษา) เป็นประธานเปิด ปัจจุบันย้ายไปยังที่ตั้งถาวรแล้ว

พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นประธานก่อสร้างศาลาการเปรียญ วัดบ้านเหล่าล้อ ขนาดกว้าง ๑๗ เมตร ยาว ๒๗ เมตร เป็นอาคารคอนกรีตชั้นเดียวพื้นหินอ่อนขัด

ราคาก่อสร้างประมาณ ๒,๕๐๐,๐๐๐ บาท (สองล้านห้าแสนบาทถ้วน)

พ.ศ. ๒๕๓๖ เป็นประธานการก่อสร้างกุฏีรับรอง ๓ ชั้น เป็นอาคารคอนกรีตพื้นหินอ่อน ชั้นใต้ดินจัดเป็นห้องสมุด ชั้นบนเป็นเรือนไทย มีถังเก็บน้ำใช้ในตัวตึก สิ้นค่าก่อสร้างประมาณ ๕,๐๐๐,๐๐๐ บาท (ห้าล้านบาท)

- เป็นประธานจัดสร้างพระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ ประทับยืน ขนาดสูงกว่าองค์จริง ประดิษฐานไว้หน้าที่ว่าการอำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด ค่าก่อสร้าง ๕๐,๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นประธานมอบที่ดิน ๒๐๐ ไร่ ในเขตตำบลสวนจิกและตำบลโพธิ์ชัย อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด ให้กรมอาชีวศึกษา เพื่อให้ทางราชการจัดตั้งเป็นศูนย์วิชาชีพ หรือตั้งวิทยาลัยอาชีวศึกษา

- เป็นประธานรับมอบเครื่องดนตรีวงโยธวาทิต จาก ส.ส.อนุรักษ์ จุรีมาศ และ สจ.ทินกร จุรีมาศ มูลค่า ๗๖๐,๐๐๐ บาท (เจ็ดแสนหกหมื่นบาทถ้วน)
- อธิบดีกรมสามัญศึกษา เป็นผู้มอบต่อให้ผู้อำนวยการโรงเรียนเหล่าล้อวิทยาคม อำเภอศรีสมเด็จ

จังหวัดร้อยเอ็ด และมอบที่ดินจำนวน ๑๐๐ ไร่ ให้อธิบดีกรมสามัญศึกษา จัดตั้งโรงเรียนมัธยมสาขาโรงเรียนเหล่าล้อวิทยาคม เพื่อขยายโอกาสทางการศึกษาให้แก่บุตรหลาน เขตตำบลโพธิ์ชัย ตำบลสวนจิกและหมู่บ้านใกล้เคียงในโอกาสต่อไป

พ.ศ. ๒๕๓๗ มอบทุนการศึกษาให้นักเรียนที่เรียนดีแต่ยากจน จำนวน ๒๔ ทุน ๆ ละ ๑,๐๐๐ บาท เป็นเงิน ๒๔,๐๐๐ บาท

- มอบเก้าอี้เล็กเชอร์ จำนวน ๙๐ ตัว เป็นเงิน ๑๘,๐๐๐ บาท
- มอบชุดกีฬาวอลเลย์บอล ๗ ชุด แก่นักเรียน

ผลงานทางด้านการพัฒนา

พ.ศ. ๒๕๐๕ – ๒๕๐๖ ตัดถนนภายในหมู่บ้านเหล่าล้อ

พ.ศ. ๒๕๐๗ ตัดถนนสายเหล่าล้อ–กุดนาดี

พ.ศ. ๒๕๐๘ ตัดถนนสายเหล่าล้อ–หนองดู่–หนองโก
ตัดถนนสายเหล่าล้อ–โคกข่า

พ.ศ. ๒๕๑๐ ตัดถนนสายเหล่าล้อ–ศรีสมเด็จ

พ.ศ. ๒๕๑๑ ขุดบ่อน้ำสะอาดใช้ในโรงเรียนเหล่าล้อวิทยาคม ขนาด ๗๐×๗๐×๓.๕๐ เมตร

พ.ศ. ๒๕๑๔ ตัดถนนสายศรีสมเด็จ–บ้านก่อ

พ.ศ. ๒๕๑๖ บริจาคเครื่องกำเนิดไฟฟ้าประจำหมู่บ้าน

พ.ศ. ๒๕๑๙ บริจาคเสาประตูฟุตบอล และเสาธง และอื่น ๆ

พ.ศ. ๒๕๒๐ บริจาคเสารั้วลวดหนาม ปลูกต้นอโศกอินเดีย

พ.ศ. ๒๕๒๑ สร้างบ้านพักครูให้กับโรงเรียนเหล่าล้อวิทยาคม จำนวน ๔ หลัง

พ.ศ. ๒๕๒๒ มอบวัวให้กับโรงเรียนเหล่าล้อวิทยาคม จำนวน ๑๒ ตัว

พ.ศ. ๒๕๓๑ ตัดถนนสายอำเภอศรีสมเด็จ-เหล่าล้อ

ศาสนกิจในต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๕๒๓ ไปประชุมสหพันธ์คีตาศรม ครั้งที่ ๕ ที่เมืองโจรบูร รัฐราชสถาน ประเทศอินเดีย และต่อไปเยี่ยมโครงการพัฒนาสวนลุมพินี ประเทศเนปาล โดยมีสมเด็จพระญาณสังวร เป็นหัวหน้าคณะ

พ.ศ. ๒๕๒๔ เดินทางไปศึกษาแนวทางก่อสร้างวัดไทยในสหรัฐอเมริกาและยุโรป คือ ฝรั่งเศส และสวิสเซอร์แลนด์ โดยมีพระภิกษุ ๒ รูป คฤหัสถ์ ๓ ท่าน ร่วมคณะเดินทาง

พ.ศ. ๒๕๒๕ ไปอยู่จำพรรษาที่วัดพุทธรัตนาราม เมืองเคลเลอร์ รัฐเท็กซัส ประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นประธานก่อสร้างและพัฒนาวัดจนมีฐานะมั่นคงในปัจจุบัน

พ.ศ. ๒๕๒๖ ไปอยู่จำพรรษาวัดวอชิงตันพุทธวนาราม รัฐ-

วอชิงตัน ร่วมกับ พระอาจารย์สุวัฒน์ สุวโจ (ปัจจุบันคือ พระโพธิธรรมาจารย์เถร) วัดภูริทัตตวนาราม รัฐแคลิฟอร์เนีย) เพื่อสอนกัมมัฏฐานและจัดซื้อที่ดินสร้างวัดแห่งใหม่จำนวน ๗ ไร่เศษ ซึ่งเป็นที่ตั้งวัดวอชิงตันพุทธวนาราม ในปัจจุบัน

พ.ศ. ๒๕๒๗ – ๒๕๓๖ เดินทางไปประชุมสามัญประจำปี พระธรรมทูตคณะธรรมยุต ในประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งการประชุมแต่ละปีก็หมุนเวียนกันไปตามวัดต่าง ๆ โดยมีท่านเจ้าคุณพระญาณวโรดม เลขาธิการคณะธรรมยุต พระธรรมปัญญาจารย์ กรรมการฝึกอบรมพระธรรมฑูตไปต่างประเทศ (ธรรมยุต) เป็นหัวหน้าคณะเดินทางไปประชุม

พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นคณะติดตามสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จ–พระสังฆราช ไปประชุมคีตาศรมโลก ครั้งที่ ๗ ณ กรุงกัวลาลัมเปอร์ ประเทศมาเลเซีย

พ.ศ. ๒๕๓๔ เดินทางไปร่วมพิธีฉลองพระเจดีย์วัดป่าพุทธรังษี ประเทศออสเตรเลีย โดยมีพระพรหมมุนี วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นหัวหน้าคณะ

สมณศักดิ์และเกียรติคุณ

พ.ศ. ๒๕๑๕	เป็นพระครูสัญญาบัตรชั้นพิเศษที่ **"พระครูสุปัญญาภรณ์"**
พ.ศ. ๒๕๒๐	รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ **"พระปริยัติเมธี"**
พ.ศ. ๒๕๒๖	รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ–ชั้นราชที่ **"พระราชวราลังการ"**
พ.ศ. ๒๕๓๐	กระทรวงศึกษาธิการ มอบประกาศเกียรติคุณเป็นผู้อุปถัมภ์โรงเรียนเหล่าล้อวิทยาคม อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด
พ.ศ. ๒๕๓๒	มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยคณะเกษตรศาสตร์ มอบประกาศเกียรติคุณด้านช่วยสร้างสรรค์พัฒนา โดยประสานงานกับสภาตำบล ในเขตอำเภอศรีสมเด็จ ได้มอบที่ดินเป็นที่ตั้งศูนย์ทดลองเกษตร ๒ แปลง เนื้อที่ ๑,๕๐๐ ไร่
พ.ศ. ๒๕๓๘	ได้รับการถวายปริญญาวิทยาศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาเกษตรศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น

อาพาธและมรณภาพ

ตามปกติพระราชวราลังการ เป็นผู้มีสุขภาพแข็งแรง ร่าเริง พูดคุย สนทนาอยู่เสมอ ไม่เครียด ในฐานะที่ท่านเป็นรองอธิการบดี

ฝ่ายกิจการนักศึกษา ก็จะต้องคลุกคลีอยู่กับนักศึกษาเป็นประจำ เดินขึ้นลงอาคารเรียน ๓ ชั้น วันละหลายเที่ยว เพราะจะต้องตรวจดูความเรียบร้อยของพระนักศึกษาแทบทุกวัน เป็นเวลาเกือบ ๒๐ ปี ต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๓ ท่านรู้สึกเหนื่อยง่าย เบื่ออาหาร ได้เข้าเช็คในโรงพยาบาล ได้พบว่าเป็นเบาหวานอ่อน ๆ ต้องควบคุมเรื่องอาหาร โรคความดันโลหิตสูง โรคหัวใจและไขมันในเส้นเลือดอุดตัน จึงทำให้ท่านต้องเข้า-ออกโรงพยาบาลอยู่บ่อย ๆ ครั้นเมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๓๙ หลังจากฉันเช้าแล้ว ท่านนอนพักเพราะอาการอ่อนเพลียมาก รู้สึกไม่สบายแน่นหน้าอก แม้ลูกศิษย์จะนำท่านไปโรงพยาบาลท่านก็บอกว่าไม่เป็นไรเดี๋ยวก็หาย แต่อาการมากขึ้น ลูกศิษย์จึงต้องนำท่านไปโรงพยาบาลศิริราช แต่ก็ไม่ทันการเสียแล้ว ท่านได้มรณภาพด้วยอาการสงบ ณ โรงพยาบาลศิริราช ในวันอาทิตย์ที่ ๘ กันยายน ๒๕๓๙ เวลา ๑๕.๐๐ น. รวมอายุได้ ๖๙ ปี ๗ เดือน ๔ วัน ครองสมณเพศอยู่ ๔๗ พรรษา ได้อัญเชิญศพท่านมาตั้งบำเพ็ญกุศล ที่ศาลาการเปรียญวัดบุรณศิริมาตยาราม ครบ ๑๐๐ วัน จึงได้ขอรับพระราชทานเพลิง ในวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๓๙

พระพุทธเจ้าคือใคร

การรู้จักพระพุทธศาสนานั้น

ขั้นต้น รู้จักด้วยการเรียน คือการฟังการอ่านพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่าฟังหรืออ่านพระวินัยให้รู้พระพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ พระธรรมคำสอน พุทธประวัติ คือประวัติของพระพุทธเจ้า

ขั้นที่สอง รู้จักพระพุทธศาสนาที่ตนเอง ด้วยการที่ได้พิจารณาพระพุทธศาสนาที่ฟังหรืออ่านนั้น นำเข้ามาดูที่ตนเอง และปฏิบัติพระพุทธศาสนาขึ้นที่ตนเอง ก็จะรู้จักพระพุทธศาสนาที่ตนเอง

ขั้นที่สาม รู้จักพระพุทธศาสนาด้วยผลของการปฏิบัติที่ได้รับโดยลำดับจนถึงความรู้ความเห็นที่บังเกิดขึ้นแจ่มแจ้งในธรรม อันเป็นเหตุชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดจากเครื่องเศร้าหมองอกุศลบาปทั้งหลาย แม้ในขั้นที่สามนี้ก็เป็นการรู้จักพระพุทธศาสนาที่ตนเองอีกเหมือนกัน

การรู้จักพระพุทธศาสนาขั้นแรกเรียกว่าขั้นปริยัติ คือการเรียน ขั้นที่สองเรียกว่าขั้นปฏิบัติ ขั้นที่สามเรียกว่า ปฏิเวธ ตามศัพท์แปล

ว่า ความรู้แจ้งแทงตลอด คือความรู้ความเห็นที่เกิดขึ้นแจ่มแจ้งดังกล่าว

พระพุทธศาสนานั้น ตามศัพท์ พุทธ ก็แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตรัสรู้ ศาสนา แปลว่า คำสอนหรือว่าคำสั่งสอน รวมเข้าเป็นพุทธศาสนา แปลว่าคำสอนของพระพุทธ คือคำสอนของพระผู้รู้ หรือว่าคำสั่งสอนของพระผู้รู้ พระพุทธ พระผู้รู้ในคำนี้ก็หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้พระธรรม แล้วแสดงพระธรรมสั่งสอนตั้งเป็นพระพุทธศาสนาขึ้น ท่านผู้นี้เป็นพระศาสดาผู้สั่งสอนพระพุทธศาสนา เป็นผู้ตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ก็คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ซึ่งมีพระประวัติปรากฏอยู่ในพุทธประวัตินั้น

พระองค์ประสูติในชมพูทวีป บัดนี้ เข้าใจกันว่าอยู่ในแคว้นเนปาล เมื่อก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี ทรงเป็นโอรสของกษัตริย์ผู้ปกครองแคว้นสักกชนบท ได้ทรงปรารภความแก่ ความเจ็บ ความตาย ที่มีประจำแก่ทุกชีวิตที่เกิดมา จึงพอพระหฤทัยในบรรพชาคือการบวช ดังที่ท่านได้แสดงว่าได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้งสี่คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ทรงสลดพระหฤทัยในเมื่อทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ทรงน้อมเข้ามาว่า ทุกคนผู้เกิดมาก็ต้องแก่เจ็บตาย ไม่มีใครที่จะพ้นไปได้ จึงทรงปรารถนา *โมกขธรรม* ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น หรือความหลุดพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย ได้ทรงพิจารณาเห็นว่า ธรรมเช่นนี้ย่อมมีอยู่คู่กัน เพราะว่าเมื่อมีแก่ มีเจ็บ มีตาย ก็ต้องมีไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายเป็นคู่กัน และทรงเข้าพระหฤทัยว่า ธรรมที่ทำให้พ้นจากความแก่ความเจ็บความตาย บรรลุถึงความไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย นั่น

แหละเรียกว่า "โมกขธรรม" ซึ่งทรงเข้าพระหฤทัยว่าจะต้องมีอยู่ จึงได้ทรงปรารถนา และได้ทรงเห็นว่า การบวชนั้นมีโอกาสที่จะปฏิบัติเพื่อประสบโมกขธรรม อันเป็นธรรมที่ลุ่มลึกนี้ได้

ทรงปรารภเหตุดังกล่าวนี้ จึงเสด็จออกทรงผนวช โดยทรงสละเครื่องผูกพันของฆราวาสหมดทุกอย่าง ทรงสละทั้งพระชายา พระโอรส สละปราสาทที่ประทับอยู่ในฤดูทั้งสาม สามปราสาท สละตำแหน่งรัชทายาท สละพระประยูรญาติ มิตรสหายทั้งหมด แปลว่าสละโลกออกทรงผนวช เสด็จจาริกท่องเที่ยวไปลำพังพระองค์เดียว โดยที่ได้ทรงตัดพระเมาฬีคือพระเกสาที่มุ่นเป็นมวยด้วยพระขรรค์ และทรงเปลื้องเครื่องขัตติยาภรณ์ทั้งหมด ทรงนุ่งห่มด้วยผ้ากาสายะ หรือกาสาวะ คือ ผ้าย้อมน้ำฝาด ดั่งที่เรียกกันในบัดนี้ว่าน้ำกรัก ผ้าย้อมกรัก แล้วก็เสด็จจาริกเที่ยวไปโดยลำพังพระองค์เดียว อาศัยอาหารด้วยการบิณฑบาต คือเที่ยวขอเขามาเสวย ต้องทรงดำเนินไปด้วยพระบาทบนแผ่นดิน บรรทมกลางดินกลางทราย นึกถึงภาพแล้วก็จะรู้สึกว่า ต้องมีพระหฤทัยที่มั่นคงเด็ดเดี่ยวมากจึงทรงสละได้ เพราะว่าก่อนที่จะเสด็จออกทรงผนวชนั้น ประทับอยู่ในปราสาท ๓ ฤดู แวดล้อมไปด้วยบุคคลและวัตถุเป็นเครื่องบำรุงทุกอย่าง ได้เสวยอาหารที่ปรุงมาเป็นอย่างดี ที่มีผู้นำมาทุกเวลาที่ต้องการ ทรงเครื่องขัตติยาภรณ์ที่สวยงามประณีต บรรทมบนพระแท่นและเครื่องลาดที่งดงามและอำนวยความสุขทุกอย่าง แวดล้อมไปด้วยบริวาร จะเสด็จไปข้างไหนก็มียานพาหนะที่สวยงาม หรือจะทรงม้า ทรงช้างก็มีอยู่พร้อมสรรพทุกอย่าง ดำรงอยู่ในฐานะเป็นองค์รัชทายาท พระชายาก็ทรงพระสิริโฉม พระโอรสก็เพิ่งจะประสูติ ตามที่แสดงไว้

ในพระประวัติ พิจารณาดูแล้วก็น่าที่จะสละออกได้ยาก เพราะการที่สละออกนั้นก็ไม่ได้หมายความว่า สละออกชั่วคราว อย่างสละมาบวช ๓ เดือน แต่ว่าเป็นการสละออกตลอดไป ด้วยมุ่งที่จะได้โมกขธรรม คือความหลุดพ้น ดังกล่าวนั้น

อาศัยที่ได้ทรงมีพระปัญญาที่มองเห็นสัจจะ คือความจริงของชีวิตอย่างแท้จริง เรียกว่า มองเห็นทุกข์ที่อยู่ในความสุขอันใครๆ มองไม่เห็น เพราะนึกดูว่า ผู้ที่อยู่ในภาวะที่เป็นสุขเช่นนั้น แวดล้อมไปด้วยอำนาจวาสนา เครื่องบำรุงความสุขทุกอย่าง พระชนม์ก็ยังน้อย พระเกสาก็ยังดำสนิท พระชายาก็อยู่ในพระวัยที่สวยงาม พระโอรสก็เพิ่งประสูติ ทุกอย่างอยู่ในความสดชื่นเหมือนอย่างดอกไม้ที่เพิ่งบาน กำลังงอกงามอย่างไม่แสดงอาการของความร่วงโรยอะไร สิ่งเหล่านี้ควรจะเป็นเครื่องปกปิดไม่ให้มองเห็นความทุกข์ คือ แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งก็เป็นเครื่องปกปิดได้จริงสำหรับคนทั่วๆ ไป ใครจะมองเห็น ถ้าว่ากันด้วยตาเนื้อแล้วก็มองเห็นแต่ความสดชื่น ความสมบูรณ์บริบูรณ์ทุกอย่าง แต่ว่าอาศัยตาปัญญา ซึ่งเป็นตาใน จึงได้ทรงมองเห็นความทุกข์ทั้งหลายที่ซ่อนอยู่ในเครื่องปกคลุม คือ ความสุขนั้น อันได้แก่ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ เป็นสัจจะ คือความจริงของชีวิต ที่โผล่ขึ้นมาปรากฏในพระหฤทัยอย่างแจ่มชัด เข้าใจว่าอาศัยเหตุนี้ท่านจึงได้ยกแสดงเป็นปุคคลาธิษฐานว่า ทรงเห็นเทวทูต คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย กับสมณะ เพราะว่าเทวดานั้น ปกติมองไม่เห็นด้วยตาเนื้อตามที่เชื่อถือกัน เว้นไว้แต่ว่าต้องการจะมาแสดงกายให้ปรากฏ เพราะว่ากายของเทวดานั้นเป็นกายทิพย์ จะเห็นก็เห็นด้วยตาทิพย์ อันเรียกว่า ทิพยจักษุ สัจจะคือ

ความจริงของชีวิตทั้งสามก็เหมือนเช่นนั้น ในขณะที่กำลังอยู่ในวัยที่สมบูรณ์ วัยที่สมบูรณ์นี้ย่อมปกปิดไม่ให้มองเห็น แปลว่า ตาเนื้อมองไม่เห็น มองเห็นแต่ความสวยงาม และสิ่งที่ตกแต่งไว้อย่างสวยงาม แต่ว่าตาใจคือปัญญามองเห็น ก็เท่ากับว่าเป็นตาทิพย์นั่นเอง มองลอดเข้าไปเห็นสัจจะ คือความจริงที่ซ่อนอยู่ ท่านจึงได้ผูกขึ้นเป็นปุคคลาธิษฐาน ว่าได้ทรงเห็นเทวทูต แม้สมณะก็เช่นเดียวกัน จะมองเห็นคุณของสมณะก็ด้วยตาปัญญา ตาเนื้อแล้วก็มองไม่เห็น เพราะว่าการเป็นสมณะนั้น เศร้าหมองในสายตาเนื้อ แต่ว่าผ่องใสในสายตาของปัญญา อาศัยปัญญาและอาศัยพระปณิธาน คือความตั้งพระหฤทัยมุ่งมั่นจริง ๆ จึงได้ทรงสละได้

เมื่อทรงสละแล้ว ก็ทรงดำรงความเป็นอยู่อย่างตรงกันข้ามทันที ดังที่กล่าวมาข้างต้น อาหารที่มีผู้จัดถวายอย่างประณีตก็เที่ยวขอเขามาเสวย สุดแต่เขาจะให้ เหมือนอย่างที่พระไปบิณฑบาตแล้วก็ได้อาหารจากชาวบ้านนั่นเอง ดีบ้างเลวบ้าง เคยทรงเครื่องขัตติยาภรณ์ ก็มาทรงผ้ากาสายะ หรือผ้ากาสาวะ คือผ้ากรัก ผ้าย้อมน้ำฝาด ต้องบรรทมกลางดิน กลางทราย ใต้ต้นไม้ สุดแต่ว่าจะไปรอนแรมลงที่ไหน จะต้องเสด็จไปด้วยพระบาทเปล่า ต้องช่วยพระองค์เองทุกอย่าง ไม่มีข้าทาสบริวารมาคอยช่วยเหลืออะไรทั้งนั้น แปลว่าอยู่ในสภาพที่กลับตรงกันข้ามทุกอย่าง คล้าย ๆ กับถูกเขาเนรเทศออกไปจากบ้านจากเมือง แล้วไม่ได้มีสมบัติอะไรติดตัวไปเลย แถมยังตัดเกสาเสียด้วย การตัดเกสากลายเป็นคนศีรษะโล้นซึ่งถูกดูถูก อย่างไทยเราเรียกว่า อัปรีย์จัญไร ไม่เป็นที่นับถืออีกต่อไป และเมื่อทรงผนวชแล้วก็มุ่งที่จะแสวงหาโมกขธรรม ในข้อนี้

ได้มีแสดงไว้ในวินัยปิฎกว่า

ในครั้งแรกได้ทรงศึกษาและปฏิบัติกับอาจารย์อาฬารดาบส และอุททกดาบส ได้ทรงปฏิบัติได้เสมอกับอาจารย์ทั้งสอง ก็ทรงเห็นว่ายังไม่ใช่ทางหลุดพ้น จึงเสด็จออกไปทำทุกกรกิริยา คือการทำตนให้ลำบากหลายประการ ดังที่ท่านแสดงว่ายังไม่มีใครทำได้เสมอเหมือนมาก่อน แล้วก็ทรงเห็นว่า แม้การกระทำทุกกรกิริยา คือการทรมานกายให้ลำบากนี้ เป็นสิ่งไร้ประโยชน์ ไม่ให้เกิดปัญญาแต่อย่างไร ไม่ใช่ทางของความหลุดพ้น จึงได้ทรงเลิก แล้วก็ทรงหวลระลึกถึงปฐมฌาน คือความเพ่งที่หนึ่ง อันหมายถึงสมาธิอันแน่วแน่ ที่เคยทรงได้ เมื่อทรงพระเยาว์ได้ตามเสด็จพระราชบิดาไปในพิธีแรกนาขวัญ ในขณะที่พระราชบิดาทรงประกอบพิธีแรกนาขวัญนั้น พระองค์ประทับอยู่ ณ ภายใต้ต้นหว้า ก็ทรงกำหนดลมหายใจเข้าออก จิตก็เป็นสมาธิจนถึงขั้นปฐมฌาน ทรงได้ปฐมฌานในครั้งนั้น แต่ว่าต่อมาสมาธินั้นก็เสื่อมไป ได้ทรงระลึกถึงสมาธิจิตที่ทรงได้ ก็ได้ทรงคิดว่า การปฏิบัติทางสมาธินั้นจะพึงนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ จึงได้ทรงเริ่มจับปฏิบัติทางสมาธิ อัปปนาสมาธิ คือสมาธิที่แน่วแน่จนถึงขั้นฌาน แล้วก็ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธิไปเพื่อรู้ ก็ได้บังเกิดพระญาณ คือความหยั่งรู้ขึ้นได้โดยลำดับ

พระญาณแรก คือพระญาณที่หยั่งรู้ขันธ์ อันเป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้ เรียกง่าย ๆ ว่าระลึกชาติหนหลังได้ ระลึกย้อนถึงชาติหนหลังตั้งแต่หนึ่งชาติ สองชาติ ออกไปจนถึงนับไม่ถ้วนชาติ ต่อจากนั้น ก็ทรงได้พระญาณ คือความหยั่งรู้จุติคือความเคลื่อนออกไปอุปบัติคือความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ว่าเป็นไปตาม

กรรม คือ การที่จงใจกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ ของตนเอง ทำกรรมดีก็ไปเกิดในชาติที่ดีมีความสุข ทำกรรมชั่วก็ไปเกิดในชาติที่ชั่วมีความทุกข์ ต่อจากนั้นก็ทรงได้พระญาณคือความหยั่งรู้ที่สาม คือความหยั่งรู้เป็นเหตุสิ้นอาสาวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในใจทั้งหมด อันได้แก่พระญาณที่หยั่งรู้ในทุกข์ รู้ในเหตุเกิดทุกข์ รู้ในความดับทุกข์ รู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พระญาณที่หยั่งรู้ในเหตุเกิดอาสวะ พระญาณที่หยั่งในความดับอาสวะ พระญาณที่หยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ

ครั้นทรงได้พระญาณที่สามนี้ จึงเป็นวิชชาความรู้แจ่มแจ้งสว่างโพรงขึ้นในสัจจะทั้งหลาย เมื่อวิชชาปรากฏขึ้น วิมุตติคือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงก็ปรากฏขึ้น เมื่อทรงได้วิชชาวิมุตติดั่งนี้ จึงทรงเป็น*พุทฺโธ* คือเป็นผู้ที่ตรัสรู้แล้ว *วิสุทฺโธ* เป็นผู้ที่บริสุทธิ์หลุดพ้นแล้ว *กรุณามหณฺณโว* ต่อจากนั้นก็ได้มีพระกรุณาดั่งห้วงทะเลหลวง เพราะได้เสด็จจาริกไปประกาศพระพุทธศาสนา ตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลก

ในตอนนี้ พึงพิจารณาทำความเข้าใจประกอบอีกเล็กน้อยว่าพระญาณที่หนึ่งคือพระญาณที่รู้ระลึกถึงชาติหนหลังได้ ที่เรียกว่าระลึกชาติได้ดังกล่าวนั้น เป็นเครื่องเปิดโมหะ เข้าใจผิดเห็นผิดในเรื่อง ตายเกิด ตายสูญ เพราะได้ทรงมองเห็นว่า มีชาติคือ ความเกิดมาแล้วติดต่อกันมาโดยลำดับ นับย้อนหลังขึ้นไปตั้งแต่หนึ่งชาติจนถึงนับชาติไม่ถ้วน และพระญาณที่หยั่งรู้นี้ได้รู้ถึงรายละเอียดของชาตินั้น ๆ ด้วย ว่ามีชื่อว่าอย่างไร มีอายุอย่างไร มีสุขมีทุกข์อย่างไร ดั่งนี้เป็นต้น

พระญาณที่สอง คือความหยั่งรู้ถึงการจุติ คือความเคลื่อนออกไป อุปบัติคือความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม เป็นเครื่องเปิดโมหะคือความหลง ในเรื่องว่าอะไรเป็นเหตุ เพราะว่าเหตุปรากฏแก่พระญาณว่าเป็นไปตามกรรม คือความเคลื่อนออกไปจากชาติหนึ่ง แล้วเข้าถึงคือเกิดขึ้นอีกชาติหนึ่งนั้นเป็นไปตามกรรม คือการที่จงใจกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจของตนเอง กรรมชั่วก็นำให้ไปเกิดขึ้นในชาติที่ชั่วมีทุกข์ กรรมดีก็ให้ไปเกิดในชาติที่ดีมีสุข ทำให้เกิดความหยั่งรู้แน่นอนลงไปในกรรมและผลของกรรมไม่สงสัย เพราะว่าได้มองเห็นเหมือนอย่างเป็นสถิติปรากฏอยู่ทุกชาติ ในตอนนี้พึงทำความเข้าใจเพิ่มเติมว่า จะทำกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ก็ต้องทำให้เคลื่อนออกจากชาติหนึ่งและก็เข้าถึงอีกชาติหนึ่ง คือตาย-เกิด ตาย-เกิดอยู่เรื่อยไป ตลอดเวลาที่ยังกระทำกรรมอยู่ และทำไมจึงยังต้องทำกรรมอยู่ ทั้งกรรมดีบ้างกรรมชั่วบ้าง ก็เพราะยังมีกิเลส อันเป็นเหตุให้กระทำกรรมฉะนั้น เมื่อยังมีกิเลสอันเป็นเหตุให้ทำกรรมอยู่ตราบใด ก็ต้องกระทำกรรมและก็ต้องตาย ต้องจุติแล้วก็ต้องเกิด ต้องอุปบัติ คือเคลื่อนและเข้าถึงชาติหนึ่ง ๆ อยู่เรื่อยไป จนกว่าจะสิ้นกิเลส

เพราะฉะนั้น เมื่อทรงได้พระญาณที่สาม คือว่า ได้หยั่งรู้ลงในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในอาสวะ ในเหตุเกิดอาสวะ ในความดับอาสวะ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ จึงทรงดับกิเลสได้สิ้นเชิง ความตรัสรู้และความหยั่งรู้ของพระองค์นั้น ก็เป็นความหยั่งรู้ที่ถึงที่สุด ไม่มีความหยั่งรู้ที่จะยิ่งขึ้นไปอีก ความหยั่งรู้ในทุกข์นั้น ก็ตั้งต้นแต่เกิดเป็น

ทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ เป็นต้น ดังที่เราทั้งหลายสวดมนต์กันอยู่ในเวลาเช้า คือได้ทรงเห็นประจักษ์ชัดว่า ไม่ใช่แก่ เจ็บ ตาย เท่านั้นเป็นทุกข์ เหมือนอย่างที่ทรงเห็นเมื่อครั้งก่อนที่จะเสด็จออกทรงผนวช ที่ว่าทรงเห็นเทวทูตนั้น คือเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย แต่ว่ายังไม่เห็นเกิด แต่ในความตรัสรู้ของพระองค์นี้ ได้ทรงเห็นเพิ่มว่าแม้เกิดก็เป็นทุกข์ และเกิดนี่แหละเป็นความทุกข์ที่เป็นต้นของทุกข์ทั้งหลายในปัจจุบันชาติ เพราะว่ามีเกิดจึงมีแก่ มีเจ็บมีตาย แก่เจ็บตายนั้นเนื่องมาจากเกิด เมื่อเกิดแล้วต้องแก่เจ็บตายเสมอ จะเกิดขึ้นมาโดยไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตายไม่ได้ เมื่อมีชาติแล้วต้องแก่ เจ็บตาย เสมอ เพราะฉะนั้น โดยที่แท้แล้ว ชาติคือความเกิดนี้เป็นตัวทุกข์ เป็นต้นของทุกข์ทั้งหลายในชีวิตปัจจุบัน อันนี้เป็นความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่เป็นพระญาณที่สาม และหยั่งรู้ในเหตุเกิดทุกข์ว่าตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากนี่แหละเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ดับตัณหาเสียได้คือความดับทุกข์ ทางที่ทรงปฏิบัติมาโดยลำดับจนได้ปัญญาได้ญาณที่หยั่งรู้นี้เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และเป็นญาณที่หยั่งลงไปจนถึงอาสวะคือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิต เหตุเกิดอาสวะ ความดับอาสวะ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะเพราะตัณหาก็เนื่องมาจากอาสวะมีอวิชชาสวะเป็นต้น

เป็นอันว่า ได้ทรงปฏิบัติดำเนินมาโดยสมบูรณ์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดับอาสวะ จึงได้ความดับทุกข์ ดับอาสวะสิ้นเชิงพระญาณคือความหยั่งรู้นี้เป็นวิชชาความรู้แจ่มแจ้งสว่างโพรงขึ้นกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงก็ดับไปหมด เป็นวิมุตติ ความหลุดพ้นเหมือนอย่างว่า เมื่อแสงสว่างปรากฏขึ้น ความมืดก็หายไป สิ่งทั้ง

หลายที่ถูกความมืดปกคลุมหุ้มห่อเอาไว้จึงปรากฏอย่างชัดแจ้งสมบูรณ์ทุกประการ จึงทรงเป็น*พุทฺโธ* ผู้รู้ผู้เห็น รู้เห็นทุกอย่าง รู้เห็นสมบูรณ์ นี่แหละเรียกว่า ผู้ตรัสรู้ *วิสุทฺโธ* เป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงเป็นอันว่าได้ทรงประสบโมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงตามที่ได้ทรงตั้งพระหฤทัยไว้

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

ปฐมเทศนา คือเทศนาครั้งแรกของพระองค์ อันเรียกว่า ธรรมจักร หรือธัมมจักกัปปวัตนสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยการยังจักร คือธรรมให้เป็นไปนั้น ได้ทรงแสดงถึงความตรัสรู้ของพระองค์เองพร้อมทั้งทางที่ทรงปฏิบัติมา และทรงแสดงถึงว่าได้ทรงตรัสรู้อะไรและตรัสรู้อย่างไร ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจึงสมควรที่จะทราบ ประการแรกเมื่อก่อนจะตรัสรู้พระองค์ได้ทรงปฏิบัติมาอย่างไร ตามปฐมเทศนานี้กล่าวไว้ว่า อันบรรพชิตคือผู้บวชผู้มุ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ดับกิเลสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวง พึงเว้นจากความประกอบตนไว้ด้วยความสุขสดชื่นในกามทั้งหลาย และพึงเว้นจากความประกอบตนในการทรมานตนให้ลำบาก เพราะว่าเป็นทางสุดโต่งสองข้างที่ไม่ให้บังเกิดผลตามที่มุ่งหมายนั้น แต่พึงปฏิบัติตนในทางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ไม่ข้องเกี่ยวด้วยทางสุดโต่งทั้งสองนั้น อันได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ

๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ

๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ

๔. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ

๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ

๖. สัมมาวายามะ เพียรชอบ

๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ

ทางทั้ง ๘ ประการนี้ ทำให้เกิดจักษุคือดวงตา ทำให้เกิดญาณคือความหยั่งรู้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นไปเพื่อความรู้พร้อม เป็นไปเพื่อพระนิพพาน เป็นอันว่าทรงแสดงว่าได้ทรงเว้นจากทางกาม และเว้นจากทางทรมานตนให้ลำบาก แต่ว่าทรงปฏิบัติในทางอันเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทาอันเป็นหนทางกลาง ซึ่งหมายความว่าอยู่ในระหว่างทางทั้งสองนั้น ไม่ข้องเกี่ยวด้วยทางทั้งสองนั้น อันเป็นเหตุให้ทรงได้จักษุดวงตาเห็นธรรม ได้ญาณคือความหยั่งรู้

จึงมีปัญหาว่า จักษุดวงตาที่มองเห็น ญาณคือความหยั่งรู้นั้น รู้เห็นในอะไร จึงมาถึงตอนที่สองของปฐมเทศนาที่แสดงว่า อริยสัจจะคือความจริงที่พระอริยะคือผู้เจริญประเสริฐพึงรู้ ความจริงที่ทำผู้รู้ให้เป็นพระอริยะ คือว่าความจริงอย่างประเสริฐ ความจริงอย่างยิ่งสี่ประการได้แก่

๑. ทุกข์

๒. ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์

๓. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือ

เรียกสั้นว่า มรรค

ทุกข์ นั้น ก็ได้แก่ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความโศกคือความแห้งใจ ความคร่ำครวญใจ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อแล้ว ขันธ์เป็นที่ยึดถือ ๕ ประการเป็นทุกข์

ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้นได้แก่ ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ อันนำไปสู่ภพใหม่ ประกอบกับนันทิ คือความเพลิน ราคะ คือความติดใจยินดี มีความบันเทิงยินดียิ่งในอารมณ์นั้นๆ ได้แก่กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือในสิ่งที่น่ารักใคร่ ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั่นเป็นนี่ วิภวตัณหา คือความทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่

ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ก็ได้แก่ความดับตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากได้สิ้นเชิง ทุกข์จะดับไปหมด

มรรค ข้อที่ ๔ ก็ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นดังกล่าวแล้ว

อริยสัจจ์ ๔ นี้เอง เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คือได้ทรงรู้ทรงเห็น

ในตอนที่สาม แสดงว่าตรัสรู้อย่างไร เพราะที่เรียกว่ารู้ๆนั้น ก็ยังมีลักษณะหลายอย่าง ฉะนั้น ความรู้ของพระองค์ที่เรียกว่าเป็นความตรัสรู้นั้นมีลักษณะอย่างไร จึงได้ทรงแสดงว่า จักษุคือดวงตา

ญาณคือความหยั่งรู้ ปัญญาคือความรู้ทั่ว วิชชาคือความรู้แจ่มแจ้ง อาโลกะคือความสว่าง ได้บังเกิดผุดขึ้นแก่พระองค์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยทรงสดับมาก่อนว่า

นี้ทุกข์ ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ ทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว

นี้สมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ สมุทัยนี้พึงละ สมุทัยนี้ละได้แล้ว

นี้นิโรธคือความดับทุกข์ นิโรธนี้พึงกระทำให้แจ้ง นิโรธนี้ได้กระทำให้แจ้งแล้ว

นี้มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงทางดับทุกข์ มรรคนี้ควรอบรมทำให้มีให้เป็นขึ้น มรรคนี้ได้อบรมและทำให้มีให้เป็นขึ้นแล้ว

ญาณ คือความหยั่งรู้ของพระองค์ ได้ผุดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยทรงสดับมาก่อน ก็คือในอริยสัจจ์ทั้งหลาย ๔ นี้เอง โดยอาการที่เรียกว่ามีวนสามรอบ มีอาการสิบสอง ญาณคือความหยั่งรู้ของพระองค์ในสัจจะทั้ง ๔ วนไปในสัจจะทั้ง ๔ สามรอบจึงมีอาการเป็นสิบสอง

ในข้อนี้ขอให้ทำความเข้าใจว่า วนไปในสัจจะทั้ง ๔ สามรอบนั้น คือวนไปในทุกขสัจจะ สัจจะคือทุกข์ โดยเป็นสัจจญาณ คือความหยั่งรู้ในสัจจะความจริงว่า นี้เป็นทุกข์จริง ในสมุทัยโดยเป็นสัจจญาณว่า นี้เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์จริง ในนิโรธคือความดับทุกข์ โดยเป็นสัจจญาณว่านี้เป็นความดับทุกข์จริง ในมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยเป็นสัจจญาณว่านี้เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง วนไปในสัจจะทั้ง ๔ โดยเป็นสัจจญาณ ความหยั่งรู้ในสัจจะ คือความจริงดั่งนี้รอบหนึ่ง

วนไปในสัจจะทั้งสี่ โดยเป็นกิจจญาณ คือความรู้ในกิจหน้าที่ที่

พึงทำหรือข้อที่พึงทำข้อที่พึงปฏิบัติว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้หรือว่าควรรู้ให้รอบคอบ สมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ควรละ นิโรธความดับทุกข์ควรกระทำให้แจ้ง มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ควรอบรมให้มีให้เป็นขึ้น วนไปในสัจจะทั้ง ๔ โดยเป็นกิจจญาณความรู้ในกิจคือว่าหน้าที่ที่ควรทำหน้าที่ถึงปฏิบัติ ดั่งนี้รอบหนึ่ง

วนไปในสัจจะทั้ง ๔ โดยเป็นกตญาณ คือความหยั่งรู้ในกิจนั้นแหละว่า ได้กระทำสำเร็จแล้วว่า ทุกข์ ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ละได้แล้ว นิโรธความดับทุกข์ ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคคือความปฏิบัติให้ถึงทางดับทุกข์ ได้อบรมให้มีให้เป็นขึ้นแล้ว วนไปโดยเป็นกตญาณ คือความหยั่งรู้ในกิจนั้นแหละซึ่งได้กระทำสำเร็จแล้ว ในสัจจะทั้ง ๔ นี้รอบหนึ่ง จึงเรียกว่าเป็นญาณคือความหยั่งรู้ที่มีวนรอบ ๓ ในสัจจะทั้ง ๔ สามสี่จึงเป็นสิบสองเรียกว่ามีอาการสิบสอง ญาณคือความหยั่งรู้ในสัจจะทั้งสี่ที่มีวนรอบสามมีอาการสิบสอง ดั่งนี้ คือความตรัสรู้

เพราะฉะนั้น ถ้าจะมีปัญหาว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร ก็ตอบได้ว่า ตรัสรู้อริยสัจจญาณทั้งสี่ ถามว่า ตรัสรู้อย่างไร ก็ตอบได้ว่าตรัสรู้ด้วยญาณคือความหยั่งรู้ที่มีวนรอบสามมีอาการสิบสองในสัจจะทั้งสี่นั้น ที่มีวนรอบสามนั้นก็คือ โดยสัจจญาณความหยั่งรู้ในสัจจะคือความจริง โดยกิจจญาณความหยั่งรู้ในกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำที่พึงปฏิบัติ โดยกตญาณความหยั่งรู้ในกิจนั้นแหละ ว่าได้กระทำสำเร็จแล้ว

ฉะนั้น พระสูตรนี้จึงเป็นพระสูตรที่สำคัญ แสดงถึงความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งทางที่ทรงปฏิบัติมา และพึงอธิบายได้ใน

พระนามว่า สัมมาสัมพุทโธ สัมมาก็แปลว่าชอบ สัมก็แปลว่าเอง พุทโธแปลว่ารู้หรือว่าตรัสรู้ รวมกันเป็นสัมมาสัมพุทโธ แปลว่าผู้รู้เองโดยชอบ หรือว่ารู้ชอบเอง รู้ก็คือตรัสรู้ในสัจจะทั้ง ๔ ด้วยญาณคือความหยั่งรู้ที่มีวนรอบสาม มีอาการสิบสองในสัจจะทั้งสี่เอง

ที่อธิบายกันมาว่าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ก็เพราะว่าญาณคือความหยั่งรู้ดังกล่าว ได้บังเกิดผุดขึ้นในธรรมที่มิได้ทรงสดับมาก่อน เมื่อเป็นดั่งนี้ ความตรัสรู้ในสัจจะทั้งสี่ของพระองค์จึงเป็นความตรัสรู้ขึ้นเองโดยไม่ได้ทรงฟังจากใครมาก่อน และโดยชอบก็เพราะว่าทรงปฏิบัติมาในมัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น จึงได้ตรัสรู้ขึ้น ความตรัสรู้นั้นเล่าก็เป็นความตรัสรู้ที่ถูกต้อง เป็นความตรัสรู้ที่ชอบ ไม่มีความผิดความบกพร่อง แม้แต่ประการใดประการหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงได้พระนามว่า สัมมาสัมพุทโธ ผู้ตรัสรู้ชอบเอง หรือผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ

ลักษณะแห่งธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้น ดังที่ได้ยกมาแสดงไว้ในติกะ คือหมวด ๓ แห่งธรรมวิภาคในนวโกวาท คือ

๑. ทรงสั่งสอนเพื่อรู้ ไม่ใช่เพื่อไม่รู้ คือเพื่อให้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

๒. ทรงสั่งสอนมีนิทาน คือมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้

๓. ทรงสั่งสอนมีปาฏิหาริย์ คือเป็นจริง ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ

ตามลักษณะที่กล่าวนี้จะพึงเห็นได้ว่า มิได้ทรงสั่งสอนทั้งหมดที่พระองค์ได้ตรัสรู้ แต่ว่าทรงเลือกสอนจำเพาะที่ได้ในลักษณะทั้ง

๓ นั้น

ในข้อนี้ได้มีเรื่องเล่าไว้ว่า ครั้งหนึ่ง ได้เสด็จประทับอยู่ในป่าไม้สีสะปา คือไม้สีเสียด ได้ทรงกอบเอาใบไม้สีเสียดที่ตกอยู่ที่พื้นดินขึ้นมากำพระหัตถ์หนึ่ง แล้วก็ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้สีเสียดในกำพระหัตถ์กับใบไม้สีเสียดในป่าทั้งสิ้น ส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า ใบไม้สีเสียดในป่าทั้งสิ้นมากกว่ามากนัก พระองค์จึงตรัสว่า ธรรมที่ทรงตรัสรู้นั้นก็เหมือนอย่างใบไม้สีเสียดในป่าทั้งสิ้น แต่ว่าธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้นเหมือนอย่างใบไม้สีเสียดในกำพระหัตถ์เท่านั้น แต่ว่าแม้เช่นนั้นธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้นก็เป็นธรรมที่เพียงพอซึ่งผู้ฟังจะปฏิบัติเพื่อให้ได้รับผลจนถึงอย่างสูงสุด คือว่าพ้นทุกข์ได้ดั่งนี้

อนึ่ง เมื่อจะทรงสั่งสอนแก่ผู้ใด ก็ย่อมจะเลือกธรรมสั่งสอนให้เหมาะแก่อุปนิสัยของผู้ฟังนั้น ๆ ด้วย ตามที่แสดงว่าได้ทรงพิจารณาตรวจดูสัตวโลกทุกเวลาเช้า ว่าจะมีผู้ใดสมควรที่จะไปทรงโปรด และจะควรทรงโปรดด้วยธรรมข้อใดอย่างใด เพราะฉะนั้นธรรมที่ทรงแสดงออกไปแล้วแก่ใคร ผู้นั้นจึงได้รับผลเสมอ ไม่มีที่จะไร้ผล ข้อนี้เป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าพระบรมศาสดา ซึ่งจะต้องทรงแสดงธรรมให้ผู้ฟังได้รับผลเสมอตามควรแก่อุปนิสัย

พระพุทธศาสนาคืออะไร

คำว่าศาสนา แปลว่าคำสอน หรือคำสั่งสอน รวมเข้ากับคำว่า พุทธ เป็นพุทธศาสนา แปลว่าคำสอนของพระพุทธ หรือว่าคำสั่งสอนของพระพุทธ คำนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้ขึ้นเองเป็นครั้งแรก เมื่อทรงแสดงโอวาทพระปาติโมกข์ คือแสดงพระโอวาทที่เป็นปาติโมกข์ คือเป็นหัวข้อใหญ่ เมื่อตรัสรู้แล้วได้สองสามพรรษา ก็เรียกว่าเมื่อต้นพุทธกาลทีเดียว ปรากฏในพระคาถาหนึ่งของโอวาทปาติโมกข์นั้นว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ	การไม่ทำบาปทั้งปวง
กุสลสฺสูปสมฺปทา	การยังกุศลให้ถึงพร้อม คือการทำกุศลให้สมบูรณ์
สจิตฺตปริโยทปนํ	การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว
เอตํ พุทฺธาน สาสนํ	นี้เป็นศาสนา คือคำสอนของพระพุทธทั้งหลาย ดั่งนี้

คำว่า *พุทฺธาน สาสน* ก็คือพุทธศาสนานั่นเอง ต่อมาก็ได้ใช้คำนี้เป็นชื่อแห่งพระศาสนาของพระพุทธเจ้าว่า "พุทธศาสนา"

ตามพระประวัติเดิม พระพุทธเจ้าแสดงแต่คำสอน คือเป็นคำสอนสำหรับอบรมจิตใจ ยังไม่ได้ทรงแสดงคำสั่งคือพระวินัย แต่ว่าต่อมาเมื่อภิกษุทั้งหลายมีมากขึ้น ผู้มาบวชก็มาจากตระกูลต่าง ๆ กัน มีอัธยาศัยและมีความมุ่งหมายต่าง ๆ กัน และมีจำนวนมากขึ้น มีลาภสักการต่าง ๆ เกิดมากขึ้น เป็นต้น จึงทำให้ภิกษุบางรูปประพฤติไม่เรียบร้อยเสียหายจนถึงมีคำติฉินบังเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงทรงบัญญัติพระวินัยห้ามความประพฤติเช่นนั้นเป็นคราว ๆ มา พระวินัยนี้เป็นคำสั่ง ฉะนั้น แต่เดิมมาในขั้นแรกมีแต่คำสอนยังไม่มีคำสั่ง คำว่าศาสนาจึงแปลว่าคำสอนอย่างเดียว คำสั่งนั้นหมายถึงพระวินัย คำสอนนั้นหมายถึงพระธรรม อันหมายถึงคำสอนเป็นเครื่องอบรมจิตใจดังกล่าว

ขอให้ท่านทั้งหลายทำความเข้าใจ คำว่า "ธรรม" นั้นใช้ในความหมายหลายอย่าง ใช้ในความหมายที่กว้างครอบคลุมไปทั้งหมดก็ได้ ใช้ในความหมายที่แคบเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ คำว่าธรรมที่ใช้ในคำว่าตรัสรู้พระธรรม หรือว่าแสดงพระธรรมสั่งสอนที่ใช้ทั่ว ๆ ไป ย่อมหมายความครอบคลุมทั้งหมด แต่ว่าเมื่อแยกออกเป็นคำสั่งและคำสอน คำสั่งนั้นเรียกว่าพระวินัย คำสอนก็คงเรียกว่า ธรรม หรือธรรมะ ซึ่งในที่นี้เมื่อมาคู่กันกับวินัยว่าธรรมวินัย คำว่าธรรมก็มีความหมายจำกัดจำเพาะที่เป็นคำสอน อันไม่ใช่เป็นคำสั่งคือวินัยเท่านั้น โดยแยกคำสั่งออกไปอีกพวกหนึ่งเรียกว่าวินัย จึงขอให้ท่านทั้งหลายได้ทำความเข้าใจถ้อยคำที่ใช้ดั่งนี้

พระพุทธศาสนานั้นจึงแยกออกเป็นธรรมที่เป็นคำสอนส่วนหนึ่ง วินัยที่เป็นคำสั่งส่วนหนึ่ง ในสมัยพุทธกาลก็น่าจะแยกออกเป็นสอง

ส่วน ดั่งนี้ ฉะนั้นในสมัยที่ใกล้จะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ได้ทรงตั้งให้พระธรรมวินัย เป็นศาสดาแทนพระองค์ในเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานล่วงไป ดังที่ตรัสไว้แปลความว่า "ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นเป็นศาสดาของท่านทั้งหลายโดยกาลล่วงไปแห่งเรา" ดั่งนี้

ตามพระพุทธภาษิตนี้ก็แสดงว่า พระพุทธศาสนานั้นแยกเป็นสองคือ เป็นธรรมส่วนหนึ่ง เป็นวินัยส่วนหนึ่ง หรือเรียกว่าแยกออกเป็นสองปิฎก ในตำนานสังคายนาครั้งที่ ๑ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานล่วงไปได้ ๓ เดือน และในตำนานสังคายนาครั้งที่สองเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานล่วงไปได้ประมาณ ๑๐๐ ปี ก็ปรากฏว่าพระพุทธศาสนายังคงแยกออกเป็น ๒ ปิฎก คือ พระธรรมวินัย หรือว่าวินัยและธรรม แต่ต่อมาในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ ตามที่แสดงไว้ในตำนานจึงได้แยกออกเป็น ๓ ปิฎก ดั่งที่ไทยเราเรียกว่าไตรปิฎก คือมาจากคำบาลีว่า ติปิฎก คือวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก

คำว่า "ปิฎก" นั้น แปลว่าตะกร้า ที่เป็นวัตถุก็หมายถึงตะกร้าสำหรับใส่ผลไม้หรือสิ่งของทั้งหลายนี้แหละ มาใช้เป็นชื่อของการจำแนกหมวดหมู่แห่งพระศาสนาคือคำสั่งสอน คือว่าแยกออกเป็นสามตะกร้า หรือว่าแยกออกเป็นสามหมวดใหญ่ ๆ นั่นเอง วินัยนั้นก็คงรวมเข้าเป็นหมวดหนึ่ง หรือว่ารวมใส่ไว้ในตะกร้าใบหนึ่งเรียกว่าวินัยปิฎก ธรรมคือคำสอนนั้นแยกออกเป็นสองหมวดหรือว่าแยกใส่ไว้ในสองตะกร้า คือว่าบรรดาคำสอนที่ได้ทรงสอนแก่บุคคลนั้น ๆ ในโอกาสนั้น ๆ เป็นคำสอนที่มีบุคคลเป็นต้นเป็นผู้รับเทศนา รวม

ใส่เข้าในตะกร้าหนึ่ง หรือรวมใส่เข้าไปในหมวดหนึ่งเรียกว่า สุตตันตปิฎก หมวดพระสูตร ส่วนคำสอนที่แสดงแต่ข้อธรรม ไม่กล่าวว่าแสดงแก่ใคร ที่ไหน โดยยกหัวข้อขึ้นเป็น ๔ หัวข้อ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน แล้วก็แสดง อธิบายแสดงไปตามหัวข้อทั้ง ๔ นี้ ก็ร่วมใส่ไปในตะกร้าใบหนึ่ง คือไว้หมวดหนึ่งเรียกว่า อภิธรรมปิฎก

ในขั้นอรรถกถา ท่านพระอาจารย์ผู้แต่งอธิบายพระคัมภีร์ จึงได้กล่าวอธิบายว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จขึ้นไปทรงแสดงโปรดพระพุทธมารดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นคำแสดงในชั้นอรรถกถา ซึ่งแต่งเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปหลายร้อยปีหรือว่าตั้งพันปี ส่วนในเนื้อหาของพระอภิธรรมปิฎกเองนั้นไม่มีบอกว่าแสดงแก่ใครที่ไหน และคำว่าอภิธรรมนั้นแปลว่าธรรมที่ยิ่ง อันหมายถึงว่าเป็นธรรมที่ยิ่งใหญ่กว่าธรรมอื่น ๆ หมายความว่าเฉพาะธรรม คือ แสดงจำเพาะธรรมเท่านั้น ไม่กล่าวถึงเรื่องประกอบทั้งหลายดั่งนี้ก็ได้ หมายความว่าเป็นอธิบายธรรมเท่ากับว่าเป็นอรรถกถา คือเป็นถ้อยคำที่อธิบายเนื้อความอย่างหนึ่งดั่งนี้ก็ได้ บรรดาผู้ที่นับถือพระอภิธรรมปิฎกเป็นอันมาก มักจะพอใจในคำอธิบายว่า อภิธรรมคือธรรมที่ยิ่งใหญ่กว่าธรรมทั้งหลาย แต่ว่าผู้ที่ใคร่ครวญเป็นส่วนมากที่วางใจเป็นกลาง มักจะพอใจในอธิบายว่า คำอภิธรรมหมายถึงเฉพาะธรรม หรือว่าหมายถึงอธิบายธรรม หรือเท่ากับว่าเป็นอรรถกถา เป็นถ้อยคำที่อธิบายเนื้อความของธรรมอย่างหนึ่งดั่งนี้

คำว่าวินัยนั้น แปลว่า แนะนำ แปลว่า กำจัด ที่แปลว่าแนะนำ ก็คือ แนะนำความประพฤติทางกายทางวาจาให้เรียบร้อยดีงาม ที่

แปลว่ากำจัดก็คือ กำจัดโทษ อันเกิดจากความประพฤติชั่วประพฤติผิดทางกายทางวาจา

คำว่าสุตตันตะ มีคำแปลหลายอย่างเช่น แปลว่า เป็นเหมือนอย่างเส้นด้ายที่ร้อยดอกไม้ กล่าวคือเป็นเครื่องรวบรวมประมวลเข้ามาซึ่งข้อธรรมทั้งหลายจัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม และยังมีคำแปลอย่างอื่นอีก

คำว่าอภิธรรมนั้นก็ดังที่ได้กล่าวแล้ว แปลว่า ธรรมที่ยิ่งใหญ่ แปลว่าเฉพาะธรรม แปลว่าอธิบายธรรม

พระพุทธศาสนาจึงได้แยกออกเป็น ๓ หมวด ๓ ตะกร้า คือวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก ดั่งนี้ ท่านแสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วยภาษาของชาวมคธ ซึ่งเป็นภาษาพื้นเมืองที่คนพูดกันเข้าใจกันง่าย ในท้องถิ่นนั้นในเวลานั้น เพราะฉะนั้นจึงได้ใช้ภาษามคธเป็นภาษาของพระพุทธศาสนา หลักฐานที่รับนับถือกันมาจนถึงบัดนี้นั้นเป็นหลักฐานที่ได้จากลังกาทวีปหรือประเทศศรีลังกา ดังที่มีเล่าในประวัติพระพุทธศาสนาว่า

ในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีปคืออินเดีย ได้ทรงส่งพระมหินทเถระซึ่งเป็นพระราชโอรสพร้อมทั้งคณะสงฆ์ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกาทวีป พระเจ้าแผ่นดินลังกาพร้อมทั้งประชาชนก็ได้รับนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ในครั้งนั้น พระพุทธศาสนาจึงได้ตั้งมั่นลงในลังกาทวีป และได้กระทำสังคายนาครั้งแรกในลังกาทวีป เป็นการแสดงว่า พระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นลงในลังกาทวีปแล้ว นับต่อจากที่ทำในชมพูทวีปเป็นครั้งที่ ๔ และต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๕ พระสงฆ์ใน

ลังกาทวีปได้ปรารภกันขึ้นว่าความทรงจำของบุคคลได้เสื่อมลง การที่จะจำปาพจน์คือถ้อยคำที่เป็นประธาน คือพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎก พุทธวัจนะ เป็นการยาก จึงได้ประชุมกันทำสังคายนานับเป็นครั้งที่ ๕ จารึกพระไตรปิฎกเป็นตัวอักษร พระไตรปิฎกจึงได้เป็นตัวอักษรขึ้นตั้งแต่ในพระพุทธศตวรรษที่ ๕ ในลังกาทวีป และได้จารึกด้วยภาษามคธ ซึ่งนับถือว่าเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้สั่งสอน และพระไตรปิฎกที่จารึกเป็นตัวอักษรนั้น ได้เรียกอีกคำหนึ่งว่า "บาลี"

คำว่า "บาลี" นั้นแปลว่า เป็นต้นแบบหรือเป็นแบบอย่าง คำนี้ใช้เรียกเป็นชื่อของคันนาของชาวนา ชาวนาเมื่อทำนาก็ต้องทำคันนา การทำคันนานั้นเป็นแนวบอกเขตของนาด้วย เป็นเครื่องกั้นน้ำหรือขังน้ำสำหรับใช้ในนาด้วย จึงนำเอาคำนี้มาใช้เรียกพระไตรปิฎกหรือพระธรรมวินัยที่จารึกขึ้นไว้เป็นต้นแบบนั้นว่า "บาลี" คือเป็นแนวเขตสำหรับที่จะแสดงว่านี้เป็นพุทธวจนะ นี้เป็นพระธรรมวินัย เป็นพระไตรปิฎก เป็นปาพจน์ (พุทธวจนะ) คือคำที่เป็นประธานของพระพุทธเจ้า แสดงแนวแสดงเขต และในขณะเดียวกัน ก็เป็นเครื่องกั้น เป็นเครื่องป้องกันเพื่อมิให้สัทธรรมปฏิรูป คือคำสั่งสอนที่เป็นของปลอมแปลกปลอมเข้ามา คือว่าถ้านอกจากนี้แล้วไม่ใช่ ถ้าเป็นในนี้แล้วจึงจะใช่ เพราะฉะนั้นจึงได้เรียกว่าเป็นภาษาบาลีอีกอย่างหนึ่ง แต่ก็พึงทราบคำว่า ภาษาบาลีนั้นไม่ใช่เป็นชื่อของภาษาโดยตรง ชื่อของภาษาโดยตรงนั้นคือภาษามคธ หรือเรียกว่า "มาคธี" ภาษามาคธี ภาษาของชาวมคธ

เพราะฉะนั้น ภาษามคธจึงเป็นภาษาที่จารึกพระพุทธวจนะ

ได้ใช้ศึกษาสืบต่อมาจนถึงบัดนี้ และก็ได้มีบัญญัติที่นับถือกันว่าเป็นพระพุทธบัญญัติว่า ในสังฆกรรมทั้งปวงนั้นให้ใช้ภาษามคธ ดังที่เราทั้งหลายได้ใช้ในพิธีอุปสมบท ตลอดจนถึงในการท่องบ่นสวดมนต์ทั้งหลายก็ใช้ภาษามคธเป็นหลักอยู่ และภาษาไทยเราก็ได้รับเอาภาษามคธมาใช้เป็นอันมาก เช่น คำว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นภาษามคธทั้งนั้น เอามาใช้เป็นคำไทย เพราะว่าจะเอาคำไทยแท้ ๆ มาใช้นั้นก็หายากมากหรือว่าหาไม่ได้ ที่จะให้มีความหมายครอบคลุมความหมายเดิมทั้งหมดได้ เช่นคำว่า พระพุทธ จะใช้คำไทยว่าอะไรครอบคลุมไปทั้งหมดก็ยาก คำว่าพระธรรม พระสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงต้องนำภาษามคธมาใช้กัน

ตามที่กล่าวมานี้ ศาสนาก็คือคำสั่งสอนได้แก่ พระธรรมวินัย ซึ่งเดิมแยกออกเป็นสอง คือธรรมส่วนหนึ่ง วินัยหนึ่ง และต่อมาก็แยกออกเป็น ๓ เรียกว่า พระไตรปิฎก และใช้ภาษามคธหรือที่เรียกต่อมาว่า ภาษาบาลีเป็นภาษาหลัก ได้มาจากลังกาทวีปตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๕ พระพุทธศาสนาสายเถรวาทได้ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกที่จารึกในลังกาดังกล่าวนี้ เหมือนกันหมด ในทุกประเทศมาจนบัดนี้ คำว่าศาสนานั้น จึงหมายถึงดังที่กล่าวมานี้ส่วนหนึ่ง อันจะพึงเรียกว่าปริยัติศาสนา ศาสนาคือพระปริยัติ อันหมายถึงพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎกที่พึงเล่าเรียนศึกษากัน

เมื่อกล่าวให้สมบูรณ์แล้ว ยังมีอีกสอง คือปฏิบัติศาสนา ศาสนาได้แก่การปฏิบัติ คือการปฏิบัติพระธรรมวินัย ทางกาย ทางวาจา ทางใจ และปฏิเวธศาสนา ศาสนาคือการรู้แจ้งแทงตลอดในมรรคผลนิพพาน จึงรวมศาสนาเบ็ดเสร็จเป็น ๓

๑. ปริยัติศาสนา

๒. ปฏิบัติศาสนา

๓. ปฏิเวธศาสนา

นี้คือพระพุทธศาสนา หากจะเทียบด้วยต้นไม้ พระพุทธศาสนานั้นก็เปรียบเหมือนอย่างต้นไม้ทั้งต้น ปริยัติศาสนานั้นเปรียบเหมือนราก ปฏิบัติศาสนานั้นเปรียบเหมือนต้น พร้อมทั้งแก่นกิ่งใบทั้งหมด ปฏิเวธศาสนานั้นเปรียบเหมือนผลของต้นไม้ รวมทั้งหมดก็เป็นต้นไม้ทั้งต้น คือ ปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา และปฏิเวธศาสนา นี้คือพระพุทธศาสนา.

พระพุทธศาสนาสอนอะไร

ธรรมหมวดใหญ่อันเป็นที่ประมวลเข้าแห่งพระพุทธศาสนาทั้งหมด ตามที่ตรัสแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งก็คือ อริยสัจจ์ทั้งสี่ที่ได้กล่าวมาแล้ว เปรียบเหมือนอย่างว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหมดย่อมรวมลงในรอยเท้าช้างฉันใด ธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็ฉันนั้นย่อมรวมลงในอริยสัจจ์ทั้งสี่ อริยสัจจ์ทั้งสี่เป็นที่รวมเข้าทั้งหมดของศาสนธรรมทั้งสิ้น

ดังจะพึงเห็นได้จากหมวดธรรมในธรรมวิภาคในนวโกวาท หมวดธรรมที่ว่าด้วยขันธ์ ๕ คือรูปขันธ์, เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์,วิญญาณขันธ์ พร้อมทั้งหมวดธรรมที่ว่าด้วยสามัญลักษณะ อภิณหปัจจเวกขณะ เกี่ยวด้วยแก่ เจ็บ ตาย และความพรัดพรากเหล่านี้รวมเข้าในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ทั้งหมด

กิเลสทั้งหมดเป็นต้นว่า อกุศลมูล นิวรณ์ ๕ มลทิน ๙ อุปกิเลส ๑๖ และตัณหาที่แสดงในทุกขสมุทัย ในหมวดอริยสัจจ์ ๔ พร้อมทั้งทุจริต ๓ อกุศลกรรมบท ๑๐ เป็นต้น รวมเข้าในสมุทัยสัจจะ สัจจะคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ทั้งหมด

ผลของการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเป็นต้นว่า สันติความสงบระงับ หรือว่าอุปสมะความเข้าไปสงบระงับ รวมทั้งทุกขนิโรธความดับทุกข์ ที่แสดงไว้ในนิโรธสัจจะในหมวดอริยสัจจ์ ๔ ก็รวมเข้าในนิโรธสัจจะ สภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ทั้งหมด

หมวดธรรมที่แสดงเป็นธรรมปฏิบัติเป็นข้อปฏิบัติธรรมทั้งหมด ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ ตั้งต้นแต่ธรรมมีอุปการะสองอย่างเป็นต้นไป รวมเข้าในมรรคสัจจะ สภาพที่จริงคือมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ทั้งหมด

คราวนี้จำเพาะในข้อที่ ๔ คือมรรคสัจจะ สภาพที่จริงคือมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้น ทางปฏิบัติที่แสดงไว้โดยตรงก็คือ มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบเป็นที่สุด และที่แสดงเป็นธรรมปฏิบัติไว้ทั้งหมด ดังกล่าวมาข้างต้น ซึ่งรวมเข้าในมรรคสัจจะนั้น ถ้าว่าถึงข้อธรรมมีเป็นอันมากตั้งแต่ธรรมที่เป็นข้อเดียวก็มี แต่ที่ได้แสดงไว้ในนวโกวาทเป็นต้นนั้น เป็นธรรมที่เป็นสองข้ออันเรียกว่าทุกะหมวดสอง ไปจนถึงโพธิปักขิยธรรม มี ๓๗ ประการคือ ๓๗ ข้อ และก็ไม่ใช่เพียงแค่นี้ ยังมีแสดงไว้ในที่อื่นอีก แต่แม้ว่าจะมีแสดงไว้น้อยข้อหรือมากข้อเพียงใดก็ตาม ก็สรุปเข้าได้ในไตรสิกขา คือสิกขาทั้ง ๓ อันได้แก่ ศีลสิกขา จิตสิกขา ปัญญาสิกขา หรือว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ศีลก็คือศีลสิกขา สมาธิก็คือสมาธิสิกขา ปัญญาก็คือปัญญาสิกขา ธรรมปฏิบัติทั้งหมดย่อมสรุปเข้าได้ในสิกขาทั้ง ๓ หรือว่าศีล สมาธิ ปัญญา ดั่งนี้

เมื่อใกล้ที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ทรง

แสดงปัจฉิมโอวาทคือพระโอวาทครั้งสุดท้าย ให้ยังอปมาทะคือความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม เพราะฉะนั้นท่านจึงแสดงอปมาทธรรม คือความไม่ประมาทเป็นที่รวมเข้าแห่งกุศลธรรมทั้งสิ้น ก็คือเป็นที่รวมเข้าของธรรมปฏิบัติทั้งสิ้นนั่นเอง ก็มีอุปมาอย่างเดียวกันกับที่กล่าวมาข้างต้น คือว่า รอยเท้าสัตว์ทั้งหมดรวมเข้าในรอยเท้าช้างฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็รวมเข้าในอปมาทธรรม ธรรมคือความไม่ประมาทฉันนั้น

จึงกล่าวได้ว่า แม้ไตรสิกขาก็รวมเข้าได้เป็นหนึ่งคือในอปมาทธรรม ธรรมคือความไม่ประมาท แต่ก็พึงเข้าใจว่า ไตรสิกขาก็ดี อปมาทธรรมก็ดี อันเป็นที่ประมวลเข้าของกุศลธรรม หรือธรรมปฏิบัติทั้งสิ้นนี้ก็หมายเอาจำเพาะในข้อมรรคสัจจะ สภาพที่จริงคือมรรคคือข้อสี่ของอริยสัจจ์เท่านั้น คือจำเพาะที่เป็นธรรมปฏิบัติ คือกุศลธรรมทั้งหมด อันรวมเข้าในข้อมรรคสัจจะนั้นย่อมประมวลเข้าได้ในไตรสิกขา และประมวลเข้าเป็นหนึ่งในอปมาทธรรม แต่ว่าเมื่อกล่าวถึงหลักประมวลที่เป็นหลักใหญ่จริง ๆ ก็คือ อริยสัจจ์ทั้ง ๔

อนึ่ง พึงทราบกิจ คือหน้าที่ซึ่งพึงกระทำในธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนตามหลักของอริยสัจจ์ทั้งสี่นี้ คือเมื่อธรรมแบ่งออกเป็นสี่ลักษณะ ก็แบ่งกิจคือหน้าที่ซึ่งพึงปฏิบัติออกเป็นสี่อย่าง คือ

ธรรมที่รวมเข้าในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์นั้น มีกิจคือหน้าที่ที่พึงจะกระทำ คือความกำหนดรู้หรือความรู้โดยรอบคอบอันเรียกว่า "ปริญญา" ปริญญาแปลว่าความกำหนดรู้หรือว่าความรู้

โดยรอบคอบ พึงทำปริญญาในทุกขสัจจะหรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดนี้

ธรรมที่รวมเข้าในสมุทัยสัจจะ สภาพที่จริงคือสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ กิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำในหมวดนี้ก็คือ "ปหานะ" การละ เพราะฉะนั้นก็พึงทำปหานะ การละในสมุทัยหรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดสมุทัยนี้

ในหมวดนิโรธสัจจะ สภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ กิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำก็คือการกระทำให้แจ้งอันเรียกว่า "สัจฉกิริยา" แปลว่า การกระทำให้แจ้ง ฉะนั้น ก็พึงทำสัจฉกิริยา คือการกระทำให้แจ้งในนิโรธ หรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดนี้

ส่วนในมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ รวมทั้งธรรมทั้งปวงที่รวมเข้าในหมวดนี้ก็มีกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำ คือการกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น หมายถึงการปฏิบัติอบรมเรียกว่า "ภาวนา" แปลว่าการกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ฉะนั้น ก็พึงทำภาวนาคือการกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ฉะนั้น ก็พึงทำภาวนาคือการกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือการปฏิบัติอบรมในมรรคหรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดนี้

จึงรวมกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำในศาสนธรรมทั้งหมด ๔ ประการ ได้แก่

๑. ปริญญา ความกำหนดรู้หรือความรู้โดยรอบคอบ

๒. ปหานะ การละ

๓. สัจฉกิริยา การกระทำให้แจ้ง

๔. ภาวนา การกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น อันหมายถึงการ

ปฏิบัติอบรม

ปริญญาพึงใช้ในสัจจะข้อที่หนึ่ง ปหานะในข้อที่สอง สัจฉกิริยาในข้อที่สาม ภาวนาในข้อที่สี่ ฉะนั้น หากจะมีปัญหาว่าขันธ์ ๕ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าอัตภาพร่างกายอันนี้หรือว่าชีวิตอันนี้ พระพุทธเจ้าสอนให้ทำอย่างไร ก็ตอบได้ว่า ทรงสอนให้ทำปริญญา คือความกำหนดรู้หรือความรู้โดยรอบคอบ และถ้าถามว่าทรงสอนให้กำหนดรู้อย่างไร หรือว่ารู้อย่างไรเรียกว่าปริญญา ก็ตอบได้ว่า ให้รู้ว่าเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยงต้องเกิดต้องดับ เป็นทุกขะคือเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอนุศาสนี คือคำสั่งสอนไว้เป็นอันมากจนเรียกว่าเป็นพหุลานุศาสนี ก็คือสอนให้ทำปริญญาคือความกำหนดรู้นี้ ทรงยกเอาขันธ์ ๕ ขึ้นแสดงบ้าง ยกเอานามรูปขึ้นแสดงบ้าง ยกเอาอายตนะขึ้นแสดงบ้าง ยกเอาชีวิตขึ้นแสดงบ้าง และทรงแสดงให้พิจารณาให้เห็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา โดยตรงบ้าง ทรงแสดงให้พิจารณาโดยประการอื่นบ้าง เช่นให้พิจารณาว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา มีความเจ็บเป็นธรรมดา มีความตายเป็นธรรมดา ดังที่แสดงไว้ในอภิณหปัจจเวกขณะห้า พหุลานุศาสนี เราทั้งหลายก็สวดกันอยู่ในปาฐะท้ายทำวัตรเช้า อภิณหปัจจเวกขณ์ เราทั้งหมดก็สวดแปลกันอยู่ทุกวันท้ายทำวัตรเช้าเช่นเดียวกัน เหล่านี้ล้วนเป็นคำสอนให้ทำปริญญา คือความกำหนดรู้ หรือว่าทำความรู้โดยรอบคอบ

เพราะฉะนั้น กิจที่พึงทำให้ขันธ์ ๕ เป็นต้นดังกล่าว หรือว่ากล่าวโดยสรุปว่า ในทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์ ก็คือปริญญานี้เอง ถ้าหากว่าไปปฏิบัติอย่างอื่นก็ผิด เช่นว่า ถามว่าคนที่ฆ่าตัว

ตายนี่ปฏิบัติผิด หรือถูกต่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็ต้องตอบว่าปฏิบัติผิด เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้สอนให้ฆ่าขันธ์ ๕ หรือฆ่าชีวิตร่างกายอันนี้ แต่ทรงสอนให้ทำปริญญาในขันธ์ ๕ หรือว่าในชีวิตร่างกายอันนี้ว่าเป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา เหมือนดังที่เราสวดอยู่ทุกวันในเวลาเช้านั้น ฉะนั้นเมื่อไปปฏิบัติอย่างอื่นก็ผิด

ส่วนข้อสอง "ปหานะ" ถ้าจะมีปัญหาว่า อกุศลมูล ๓ ราคะ หรือโลภะ โทสะ โมหะ ตัณหา นิวรณ์ ๕ มลทิน ๙ กิเลส ๑๖ บรรดาที่เป็นกิเลสทั้งหมดเหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ทำอย่างไร ก็ตอบได้ว่า ตรัสสอนให้ทำปหานะ คือการละ คือให้ละกิเลส หรือจะเรียกว่าให้ทำลาย ให้ฆ่า ให้ประหารก็ได้ ให้ละให้ทำลายกิเลส ให้ทำลายราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ให้ทำลายตัณหา เป็นต้น ยกเอาปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นว่า คนฆ่าตัวตาย ปฏิบัติผิดหรือปฏิบัติถูกก็ได้ตอบไปแล้วว่า ปฏิบัติผิด เพราะว่าชีวิตร่างกายนี้อยู่ในหมวดทุกขสัจจะ อันสอนให้ทำปริญญา

คราวนี้ถ้าต้องการจะฆ่าก็ต้องฆ่าตัณหา คือความอยากตาย ความอยากตายเป็นตัณหาอย่างหนึ่ง เรียกว่าวิภวตัณหา เมื่อจะฆ่าเมื่อจะทำลายก็ต้องฆ่าต้องทำลายตัววิภวตัณหานี้เสีย คือว่า ให้ดับความอยากตายอันนี้เสีย เพราะว่าความอยากตายเป็นวิภวตัณหา เมื่อดับความอยากตายเสียก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติถูกตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น เมื่อต้องการจะฆ่าจะทำลายก็ให้ฆ่าให้ทำลายกิเลส ไม่ใช่ฆ่าไม่ใช่ทำลายร่างกาย อันร่างกายหรือวัตถุทั้งหลายนั้นอยู่ในหมวดทุกขสัจจะทั้งหมด แต่ว่ากิเลสนั้นอยู่ในหมวดที่สองคือสมุทัยทั้งหมด อันนี้แหละให้ฆ่าให้ทำลาย

เมื่อปฏิบัติได้รับผลของความปฏิบัติ จะเป็นผลจากศีลก็ตาม จากสมาธิก็ตาม จากปัญญาก็ตาม ให้ปฏิบัติทำสัจฉิกิริยา คือกระทำให้แจ่มแจ้ง ดูผลอันนี้ด้วยใจตัวเอง ดูความสงบที่ใจตัวเองให้แจ่มแจ้งให้มองเห็นความสงบให้แจ่มแจ้งแล้วก็พยายามรักษาเอาไว้อย่าให้เสื่อมและพยายามพอกพูนอยู่เสมอ นี้เป็นข้อปฏิบัติเกี่ยวกับผล ในข้อปฏิบัติเกี่ยวกับผลนี้ทรงแสดงไว้น้อย ไม่มากนัก

ส่วนที่เป็นธรรมปฏิบัติทั้งหมด หรือจะเรียกว่ากุศลธรรมทั้งหลายก็ได้ นี่รวมเข้าในข้อ ๔ เช่นว่า ธรรมมีอุปการะมากสองอย่างเป็นต้น ตั้งแต่หมวดสองขึ้นไป ถ้าจะถามว่าจะให้ทำอย่างไร ก็ต้องตอบว่าให้ทำภาวนา คือการอบรม ทำให้มีขึ้น เป็นขึ้น คำว่าภาวนานั้น แปลว่าการทำให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น อย่างเช่นว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ทำศีลให้มีขึ้นเป็นขึ้นในตน ทำสมาธิปัญญาให้มีขึ้นเป็นขึ้นในตน จะเรียกว่า ให้มีศีลหรือให้เป็นศีล ให้มีสมาธิหรือให้เป็นสมาธิ ให้มีปัญญาหรือว่าเป็นปัญญา ก็ได้ การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นอย่างนี้เรียกว่า ภาวนา ภาวนานี้จึงเป็นข้อสำคัญ เป็นการปฏิบัติโดยตรง เพราะว่าการปฏิบัติโดยตรงนั้นก็คือภาวนานี่เอง ทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น นี่เป็นข้อที่พึงปฏิบัติในสัจจะข้อที่ ๔

เมื่อรู้จักแยกธรรมได้ถูกต้องดั่งนี้ ก็จะปฏิบัติได้ไม่ผิด การปฏิบัตินั้นก็จะเรียกว่า เป็นธรรมานุธรรมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมได้ แต่ถ้าปฏิบัติผิดหน้าที่ก็ไม่ได้รับประโยชน์ ไม่เป็นการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม